

КЕРЕМЕТТҮҮ ЖӨӨ ЖОМОКТОРДУН БАЛДАРДЫ ТАРБИЯЛООДОГУ
ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

Шербаева Жыпаргүл ОГПИ

Аннотация: Берилген макалада кыргыз жомоктору аркылуу келечек муундарды адептүү, ыймандуу, руху таза, мекенин, элин, жерин жана коомдун өсүп өнүгүүсүнө ар тараптан көмөктөшүүгө үндөгөн материалдар камтылды.

Аннотация: В данной статье даны материалы о кыргызских сказок, помогающих воспитать молодые поколение. Статья рассматривает вопросы влияния кыргызских народных сказок на будущее поколение, посредством которых дети вырастают воспитанными, любящих свою Родину и народ.

Annotation: In this paper deals with questions of influence of the Kyrgyz national fairy tales on future generation by means of which children grow well bred loving the homeland and the people.

Ачкыч сөздөр: мифологиялык түшүнүктөр, мифологиялык элементтер, примитивдүү маселелери, негизги мотивдер.

Ключевые слова: мифическое понятие, мифические элементы, примитивные задачи, основные мотивы.

Key words: the concept of a mythical, mythical elements, primitivnye tasks, the main motives.

Кыргыз элинин жомоктору, башка элдин фольклордук жанырлары сыяктуу эле, өзүнчө поэтикалык стилге спецификалык бөтөнчүлүккө ээ.

“Жомоктор” деген ат башка оозеки чыгармачылыктын түрүнө салыштырып караганда маани жагынан алда канча кеңири. “Жомок” дегенде кыргыз эли баатырдык салгылашууларга бай зор окуялардын түйүндөрү менен байланышып чоң идеяны берген көркөмдүк жагынан жетиле иштелген көлөмү ыр түрүндөгү эпикалык чыгармаларды түшүнүшкөн. Буга “Манас” трилогиясынан тартып, “Курманбек”, “Кожожаш”, “Эр Төшгүк”, “Саринжи-Бөкөй” өңдүү кенже эпосторго чейин мисал боло алат. Буларды таланты жагынан өзгөчө айрымаланган жомокчулар айтышкан. “Кыргыз жомоктору, “Жомоктор”, “Жөө жомоктор” деген ат менен эл арасында кезигет”.[1.502.]

Биринчиси жогорку айтылган эпикалык чыгармалар туура келсе, ал эми жөө жомоктор көлөм жагынан кыска, көбүнчө кара сөз түрүндө болот. Окуялардын сюжеттик чиелеништери, композициялык түзүлүш, көркөм сөз тизмектери жагынан да негизинен жомокторго караганда алда канча жөнөкөй да, чакан да келет. Элибиздин күндөлүк турмушунда жөө жомоктордун көп айтылышы да ушуга байланыштуу болсо керек.

Бизге белгилүү жомокторду жаратуучу эл. Эл, жөө жомокторго коомдук турмуштагы орду, жаштарга тарбия берүүдөгү маанисине карай баа беришкен. Аларга эмгекчил калктын кызыкчылыгы жогору коюшкан. Өз чыгармалары аркылуу жаштарды жакшы сапаттар, мүнөздөр менен таныштырып угуучуну патриоттуулукка гуманизмге тарбиялашкан. Ошону менен бирге адамдардын ар түрдүү турмуш күрөшүндөгү топтолгон тажырыйбаларынан кабар берип, угуучуларды алдыңкы идеяга, күрөшкө шыктандырган. Орустун улуу жазуучу А.Н. Толстойдун сөзү менен айтканда “жомок элдин улуу духовный байлыгы. Биз аны кыпындайдан жыйнайбыз жана ал жомок аркылуу элибиздин миң жылдагы тарыхы ачылат” [2. 596].

Жомоктун мүнөзү, жаратылышы туралуу орустун акылмандары төмөндөгүчө ойду айткан. “Элдин тилеги жана күткөн үмүтү жөнүндө кандай сонун изилдөө иштерин берүүгө боло тургандыгын” көрсөткөн. Жалпы эле биздин жашообузда жомоктун мааниси өтө жогору экендигин белгилеп турат. Алар жомоктун терең элдик мазмунун, образдарынын көркөмдүгүн, фантазияга байлыгын, тилинин жөнөкөйлүгүн эң мыктылыгын баалашкан.

Негизкиси кыргыз жазуучулары да жомокторду аздектеп, жогору баалашы, алардан үлгү алган. Алсак, белгилүү акын Тоголок Молдондон баштап акын жазуучулар А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков, Т.Үмөталиев, К. Баялинов, К. Жантөшев өңдүү акын жазуучулар жомокту турмушту үйрөнүүнүн негизги булагы, чеберчиликтин бир мектеби катары карашып, ага көп кайрылышкан “Жетим бала”, “Алп кара куш”, “Адыл Мерген”, “Мендирман”, “Комуз күүсү” жана башка жомоктор алынып жазылып, мектептерде, эл арасында зор чыгармалар катарында каралат.

Жөө жомок көбүнчө кыялый кошумчага фантазияга бай келет. Ошол аркылуу кубулуш сүрөттөлөт. “Фантазия, кыялый кошумча жөө жомоктун мүнөздүү белгиси. Фантазиясыз жомок болбойт. Ал жомок эмес”, - деп белгилейт изилдөөчү В.П. Аникин [3.39.]

Демек, жомок - баарынан мурда бул поэтикалык кыялый кошумча. Бирок жомоктун бул көркөм методу анын чындык дүйнө менен менен болгон байланышын жокко чыгарбайт. Фантазия, кыялый кошумча чындыктын негизинде келип жаралган ар кандай жомокто чындык элементи бар деп көрсөтөт В.И.Ленин. [4.79.]

Ошентип жөө жомок башка элдин чыгармалар сыяктуу эле өзүнүн чыгыш келиши жагынан элибиздин турмушу тарыхы менен тыгыз байланышкан. Жөө жомоктордон элибиздин түрдүү доордогу түшүнүгүн, туурмуш абалын, эрдик күрөшүн байкоого болот. Алардын айрымдары дагы окуялардын мүнөзү, айрыкча айбандар, кереметтүү жомоктор таптык коомго чейин эле пайда болгондугун жомоктордун мазмуну өзү көрсөтүп турат. Бизге белгилүү болгондой адамдардын акыл сезими алгачкы доорлордо өтө төмөн болгон. Бул болсо жаратылыштын ар түрдүү сырларын ачууда, жырткыч айбандар менен көрүшүүдө алар күчсүз болуп калган. Мына ушундай абал айбанаттарга, жаратылыштын ар түрдүү көрүнүштөрүнө мүнөздүү болбогон укмуштай касиеттерин ыйгарууга образдардын түзүүгө алып келген. Башкача айтканда жомоктордогу тотемдик анимисттик көз караштарын, мифологиялык түшүнүктөрдүн кезигиши да ушул кырдаалга байланыштуу. Бирок жомоктун өмүрү, мезгили, убагы менен өлчөнбөйт. Себеби ал ооздон - оозго, кылымдан кылымга өткөн, жаңы шартка, турмуш кырдаалына, коомдук ыңгайга карап улам жаңы көз караштар, залкар ойлор, илгери үмүттөр менен толукталган.

Ушул себептүү адамдардын алгачкы түшүнүгүн, көркөм ойлоосун берген поэтикалык таза чыгарманы азыр жомоктордун ичинен издеп табыш кыйын.

“Жомокто элдин ар кайсы доордогу тиричилиги, айлана-чөйрөгө мамилеси, азапчылык күрөшү, келечек жөнүндөгү ой-тилеги баяндалат” деп айтылат. [1.510.] Бирок булардын көпчүлүгү демейдеги адам турмушуна туура келе бербеген же такыр эле окшошпогон, ойдон чыгарылган апыртма окуялар аркылуу берилет. Жомоко каарман болуп адам эле эмес өңчөй айбанаттар да, ал тургай жансыз нерселер деле кире берет.

Кыргыз элинин жөө жомокторуна башка улуттардыкы сыяктуу эле айрым бир белгилер мүнөздүү. Алардын нукура мазмунун айрым жеке турмуштук көрүнүштөр эмес, мезгилдин көрүнүктүү темалары түзгөн. Башкача айтканда, көпчүлүк массанын талабын канааттандырууга татыктуу коомдук мамилелердин негизги учурларын гана алып, аны так, таасын көрсөтүүгө багытталган. Жөө жомоктордун идеясы эч убакта күңүрт болбойт. Андагы башкы каармандар да белгилүү коомдун социалдык мазмунуна дал келет. Ар бир каарманды индивидуализациялоо социалдык типтердин орчундуу белгилерине негизделген. Жөө жомоктогу каарман белгилүү социалдык катнаштын, укуянын баштоочусу, жетелөөчү күчү катары берилет. Ошондуктан, анын портирети, татаал психологиялык абалы сүрөттөлбөстөн, көбүнчө облиги, каармандын иштери, баатырдык күрөштөрү биринчи катарга коюлат.

Кыргыз элинин жөө жомокторунун каармандарынын көпчүлүк убакта аты да жок болот. Алар “Жети таз жана Жеке таз”, “Сокур бай”, “Мерген падыша”, “Акылдуу дыйкан”, “Кедейдин жаш баласы”, “Жетим бала”, “Абышка менен дөө” жана башка деген аттар менен белгилүү. Каармандардын ортосундагы кагылышуулар да кокустук кагылышуу эмес. Бир топко тиешелүү, аларга мүнөздүү күрөштөр. Эгерде биз таздын, жетим баланын, акылдуу дыйкандын, ак санатайдын айлакерлигин, туруктуулугун, баатырдыгы, айлакерлиги, туруктуулугу катары кабыл алсак, ал эми хандын, байдын,

молдонун ач көздүгүн, сараңдыгын, мыкаачылыгын, ырайысыздыгын эзүүчү таптарга мүнөздүү көрүнүш катары карайбыз.

Жөө жомоктогу терс каармандар көпчүлүк убакта оң образга караганда, күчтүү болуп сүрөттөлөт. Баарынан мурда кара күчкө, кара бийликке негизделген артыкчылык. Бул артыкчылыкты белгилүү тарыхый доор менен элдин жаратылышка карата түшүнүгүнө байланыштуу карасак болот. Бирок, элдик үмүт, тилек ар дайым эртеңки күндүн келечеги менен жашаган.

Душмандарды жеңип, тилегине жетүү – кыргыз элинин жомокторуна мүнөздүү традициялык аякталышы. Мисалы, “Хан менен зымырык куш” деген жөө жомокто кушгун жоголушу, аны табуудагы баланын эрдиктери жөнүндө аякталат. Балага бирде акыл, айла менен душманын жеңип, тоскоолдуктардан, бирде жардамга ага тилектеш, ниеттештери келет. Алардын жардамы менен ар түрдүү кыйынчылыктарды жеңип чыгып, максатына жетет.

Кыргыз элинин жөө жомокторунун кармандарынын көпчүлүгү ачуу ызаны, адилетсиз турмушгун оор түйшүгүн тарткан таз, жетим бала койчу, уйчу, малай. Булар түрдүү кыйынчылыктарды көрөт, ач да, жылаңач да болот. Бирок душмандын жети башуу желмогуз экендигине карабастан аларды жеңип, тилеген максатына жетет.

Чындыгында айтканда, жомок учурдун окуясын жөнөнкөй гана баяндабастан ошол турмушгун эртең кандай болушу керек, мына ушу максаты, өлбөс тилекти көрсөтөт. Угуучуларды ошого үндөйт жомоктун популярдуулугун, ооздон -оозго өтүп нечен вариантташырып жашашынын да кала берсе бир элден экинчи элге өтүп оңой-олтоп синип кетишинин башкы себептерин бири да мына ушунда. Сөзсүз мында да жомоктордун композициясынын жөнөкөйлүгү поэтикалык тилинин тактыгын, идеянын ачыктыгын, курулмаларынын кызыктуулугун эске алганыбыз талапка ылайык. Мисал үчүн кыргыз элинин арасында кеңири айтылган “жээрең чечен”, “Апенди”, “Алдар көсө”, “Асан кайгы” же болбосо “Түлкү менен карышкыр” “Түлкү менен бөдөнө”, “Аюу менен абышка” сыяктуу жомоктор өзгөчө коңшу өзбек, казак, кара калпак, түркмөн элдеринде айтылат. Алардын да өздөрүнүн Алдар - көсөсү, Асан кайгысы, Апендиси, чукугандай сөз тапкан Жээренчи чечен бар. Ошондой эле айбанаттарга арналган жомоктор орус, грузин, фин өндүү элдер кеңири тааралган.

Ооз эки элдик чыгармалардын анын ичиндеги жомоктордун ортосунда окшоштуктардын болушун орус окумуштуулары белгилейт эки жол менен түшүндүрүүгө болот. Биринчиден бирдей мазмундагы бирдей темадыгы көркөм чыгарманын эки элдик көркөм казынасында кезигиши алардын ортосундагы маданий-эканомикалык байланыштын натыйжасында пайда болушу мүмкүн. Бул мүнөздөгү өтмө катарлуу оозеки элдик чыгармалар анын ичинде жомоктор бир элден экинчи бир элге өткөндө ошол элдин улуттук өзгөчөлүгүнө багынган. Алардын турмушуна, салт-санаасына байланыштуу өзгөртүүлөр киргизилген. Ушундан кийин алар бөтөнчөлөнбөй эле өзүнүкү каттары кабыл алынган.

Мына ушул айтылгандардан кандайдыр бир төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет. Ошону менен биргеликте, өсүп келе жаткан жаш муундарды ар тараптан калыптандырууга боло тургандыгын каражат катары көрүүгө болот.

1. Кыргыздын ар кандай жомокторунда угуучунун аң-сезимин ойготуп, акыл-эсти өстүрүүгө жардам берет.
2. Кереметтүү жомоктор учурда акыл, айла таап тоскоолдуктарды жеңүүгө үндөйт.
3. Ар бир жомокто сөзсүз достук даңазаланат. Адам болобу, айбан болобу досторуна жан аябай жардам берет.

Бекеринен “Ынтымак бар жерде ырыс бар” деген элде айтылбаса керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз совет энциклопедиясы. Фрунзе, 1977. 502-бет.
2. Толстой Л.Н. Полн. Собр. Соч. Т. XIII. М., 1949, 596-бет.
3. Аникин В.П. Русская народная сказка. М., 1959, 39-бет.
4. Ленин В.И. Чыгармалары. Т. 27. 79-бет.